

İSTANBUL-BEŞİKTAŞ ŞEYH ZAFİR TÜRBESİ, KİTAPLIĞI VE ÇEŞMESİ RESTORASYONU

Nilgün OLGUN
Rest.Üzm.Y.Mimar

İstanbul İli, Beşiktaş İlçesi Yıldız Yokuşu, Serencebey'de Ertuğrul Tekke Camisinin istinat duvarının bitişiğinde yer alan Şeyh Zafir Türbesi, Kitaplığı ve Çeşmesinden oluşan külliye, kükleri Lale Devrine kadar uzanan batılılaşma akımlarından art Nouveau'nun Türkiye'de özellikle de İstanbul'daki en iyi örneklerinden biridir.

Art Nouveau, teknik yönden XVI., XVII., ve XVIII. yüzyıl Fransa'sındaki metal konstrüksiyon konusundaki çeşitli denemelere, kuram yönünden ise Violet-Le Duc'un yeni malzeme, konstrüksiyon ve strüktür mantığına dayanan stilistik bir formülasyondur.

1900'lü yıllarda, Osmanlı toplumunda sosyal ve kültürel alanlardaki standartlar, Avrupa'daki yeni akımlardan direkt olarak etkilenmiştir. Özellikle de İstanbul gibi hem doğulu hem batılı akımların ve kültürlerin bir arada bulunduğu bir çevrede de farklılaşma daha net olarak algılanmaktadır. Bu etkileşimi sağlayanlar da tabii ki yabancı uygulayıcılarıdır. Mimarlık ve sanat alanında etkili olan batılı uygulayıcılardan biri de İtalyan mimar Raimondo D'Aranco'dur. D'Aranco'nun Osmanlı ile olan ilişkisi ilk olarak 1894 yılındaki "Osmanlı Sergisi"nin projelerinin hazırlanması ile başlayıp, 1908 yılına kadar devam etmiştir. Özellikle 1896 yılından itibaren Saray Mimarı olarak görev yapmış olması nedeniyle, özellikle İstanbul'da Art Nouveau'nun yaygınlaşmasında önyak olmuştur.

Saray Mimarı olarak İstanbul'da bulunduğu dönemlerde inşa etmiş olduğu eserleri üç ana grupta toplamak mümkündür;

1. **Grupta...** Batı Avrupa etkisi altında inşa etmiş olduğu konut yapıları,
2. **Grupta...** Mimar Valaury ile beraber inşa ettikleri büyük ölçekli resmi yapılar,
3. **Grupta...** Osmanlı kültürünün etkilerini Art Nouveau ile birleştirerek inşa etmiş olduğu kompozisyon yapıları. Bu grubun en iyi örneği Şeyh Zafir Türbesi, Kitaplığı ve Çeşmesidir.

Şeyh Hamza Zafir Efendi, Kuzey Afrika'lı müslümanlar üzerinde büyük etkisi olan, dini lider, ayrıca II. Abdülhamit'in "Pan İslamizm" politikası içinde olan önemli şahıslardan biridir. Bu politikası doğrultusunda, Yıldız sirtlarında büyük bir arazi üzerinde konak, dergah, imaret, kitaplık, çeşmeyi Şeyh Zafir Efendi için inşa ettirmiştir. Bugün bunlardan yalnızca II. Abdülhamit'in Saray Mimarı Raimondo D'Aranco tarafından 1905-6 yılları arasında inşa edilmiş olan türbe, kitaplık ve çeşme mevcuttur. Dikdörtgen bir arazi üzerinde yerleşmiş olan ve külliye olarak değerlendirilebilecek türbe, kitaplık ve çeşme D'Aranco'nun kendi tasarladığı demir parmaklıklarla çevrelenmiştir. Plan boyutunda büyük bir sadeliğe sahip olan türbe ve kitaplık kare plan şemasına sahiptir. Birbirlerine ara bir koridor ile bağlanırlar.

Her iki yapıya da kuzeyden aşap bir kapı ile girilir. Girişin solunda, Ertuğrul Tekke Camisi'ne bakan cephe, her iki yapıda da sağırdır. Yapılarda yola cephe veren ve görünen yüzeyler kesme taş, içerde, sağır cephelerde ve kitaplıktaki kitap nişlerinde ise tuğla yapı malzemesi olarak kullanılmıştır.

Türbe'de Osmanlı kültürünün Art Nouveau ile kaynaştığını algılamak mümkündür. Osmanlı mimarisindeki gibi anıtsal olmakla birlikte, Art Nouveau'nun malzeme kullanımındaki çeşitlilik ve tekniği de sergilemektedir.

İki boyutlu düzlemde hem plan şeması hem de iç mekan tasarımında çok sade olan yapılar, Art Nouveau'nun da etkisiyle cephe olarak volümetrik etki bırakmak üzere çok uğraşmış ve işlenmiştir. Cephe direkt olarak plan şemasını yansıtmamaktadır. Simetri ana etkileyici faktördür.

Türbenin yola bakan cephelerinin düzenlerine bakıldığında, bütün mimari ve strüktürel elemanların, geometrik şekillerin, belirli oranlar içerisinde kompozisyon oluşturduğu gözlenmektedir. Örneğin, pencere kotunda eşit ölçüde, kare elemanlar (pencere ve taş rilyefler) üç cepheyi de çepeçevre bant şeklinde sarmakta, orta kısımda ise dar ve yüksek floral bezemeli metal pencerelerle yatay-dikey oranı oluşturulmaktadır. Orta pencereler her iki yandaki kabartma taşların oluşturduğu üç yüzey, ağırlık kulelerinin üçgenleri ile çıkışı.

Bu üçgenler üzerinde taş rozetler vardır. Ayrıca cephede diğer bir hareket de kubbe kasnağından başlayarak orta pencerelerin üst yuvarlağına kadar cepheden çıkma yaparak inen mermer saçaktır. Bugün çinko ile kaplı olan kubbe, yarım küre ve ortada da incelen bir forma sahiptir. Kubbenin eteği mermer kasnakla çevrilidir. Yapının dört köşesinde üçgen piramit gibi yükselen strüktürel olmayan kuleler cepheyi tamamlar.

Türbenin yanında, kitaplıkta da cephe olarak çok fazla kesin olmamakla birlikte, boyutları içinde farklı hareketler yakalanmaya çalışılmıştır.

Yapının, kuzey, batı ve güney cephelerinde üst kotta üzerinde kare bölümlü pencereleri olan çıkmalara, batı ve güney cephede ise bu çıkmaların altında, çıkmaları taşıyan konsollar ve konsolların arasında dar ve yüksek pencereler vardır. Bu pencerelerdeki parmaklıklar türbedeki parmaklıklarla aynı oran ve detaydadır. Kuzey cephede ise çıkmaların altında giriş kapısı vardır. Bu cephe ise türbede olduğu gibi sağdır.

Kitaplığın da üst örtüsü türbedeki gibi çok değişmiştir. Bu da bazı oranların ve detayların kaybolmasına neden olmuştur. Pencere üstlerini örten saçığın izleri taş duvarda okunabilmektedir. Kitaplığın da köşelerinde kare prizma formunda birer kule yer almaktadır. Bu kuleler yarım küre ile bitirilmiştir. Kulelerden zemine doğru cephede şaşırtmalı yerleştirilmiş iki sıra daireler vardır.

Her iki yapıya da başta söylediğim gibi kuzeyden ahşap bir kapıyla girilir. Döşeme kare tuğladır. Kitaplığın içi türbeye nazaran daha sadedir. Kitaplığın tavanı ortada bağdadi kubbe ve etrafı çıtalı ahşap tavanıdır. Duvarlarda tezyinat yoktur. Türbe ise kitaplığa nazaran biraz daha hareketlidir. Köşeler yerden 40 cm. yukarıdan başlayarak üçgen şeklinde doldurulmuş olup, bunlar 2 m. yükseklikte geçiş elemanlarının başlangıcını oluşturmaktadır. Bağdadi kubbe tromp havasındaki geçiş elemanlarının üzerindeki sekiz kemere oturmaktadır. Kubbenin ortasında bir madalyon ve madalyondan radyal olarak çıkan ve kubbeyi 8 dilime ayıran tezyinat vardır. Kubbedeki tezyinat 1900'lü yılların kumaş desenlerinin stilizasyonu şeklindedir. Duvarlarda ise 1960'lı yıllardaki onarımda yapılmış olan çok kötü bir somaki taklidi vardır.

Küçük olmakla birlikte kendi ölçeklerinde baskın iki yapının yanında külliye tamamlayan diğer bir eleman da çeşmedir. Dikdörtgen bir taban üzerine oturmuş, hem avluya hem de yolda su verecek biçimde çift yönlü kullanıma göre tasarlanmıştır. Üst üste konmuş 5 blok mermerden oluşmuştur. Memerler zeminden yukarıya doğru küçülerek çeşmeyi oluşturmaktadır. Mermer işçiliğinin ve süslemesinin güzel bir örneğidir. 1957 yılındaki Yıldız Asfaltı'nın açılmasından sonra yol kotunun yükselmesinden dolayı, bugün çeşme yaklaşık 150 cm. kadar gömülüdür. Genelde bütün detaylarını koruyabilmiş olan yapılarla ilgili rölevé çalışmalarından sonra, İtalya Udine Müzesi'nde bulunan Raimondo D'Aranco'nun kendi çizimlerine ulaşıldı. Yapının kendi sunduğu izlerden ve D'Aranco'nun çizimlerine dayanılarak restorasyonumuza baz olacak restitüsyon çalışmaları yapıldı. Bu doğrultuda öncelikle çeşmenin yol cephesinde ve türbenin köşesinde araştırma kazısı yapılmış ve Türbenin profili su basmanı, çeşmenin kırık yalak parçaları ve zemini belirlenmiştir. Ayrıca kitaplıkta, üst örtüdeki alem, pencere sistemi ve saçak detayı çözülebilmüş, koridor ile ilgili çok güvenilir bilgiler bulunamamıştır.

Restorasyon projesi ise, daha çok güvenilirlik derecesine dayanılarak kabul edilebilen detayların rölevé üzerinde yorumlanarak ortaya çıkmıştır. Hazırlanan projeler İstanbul III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na onaya sunulmuş olup, onarıma devam edilmesi ancak, yapılarda bulunacak her türlü detayın Kurula bilgi olarak sunulması kaydı ile onaylanmıştır.

Yapılar, özellikle Conrad Oteli'nin açılışından sonra, önemli ve yoğun bir trafiğin olduğu ana arterlerden birinin ortasında kalmaktadır. Özellikle bu konumda, fiziksel ortam açısından yoğun bir durumdadır.

Restorasyon çalışmalarımıza, proje doğrultusunda, fonksiyonla birlikte çalışmaların tamamlanmasından önce, bu sefer yapıların sağlamlaştırılmaları ve korunmaları, ayrıca bulunduğu çevre içinde etkilediği ve etkilendiği fiziksel ve kimyasal özelliklerin irdelenmesi ve çözüm getirilmesine çalışıldı. Bu nedenle, öncelikle bütün kültürel mirasımızın etkisi altında kaldığı özellikle hava kirliliğinin anıt grupları üzerinde yaptığı tahribatlar ve bunların giderilmesi üzerinde araştırmalar yapılmasına karar verildi. Bu amaçla, T.B.M.M. Milli Saraylar'da görevli, İtalya'da anıt temizliği üzerine çalışmalar yapmış ve bu konuda deneyimleri olan bir grupla birlikte çalışıldı.

Tarihi mirasımız, bulunduğu doğal ortamlarda, yapı malzemelerinin, strüktürlerinin biçimsel değişikliklere uğrarlar. Bu değişikliklere neden olan faktörler fiziksel, kimyasal ve biyolojik olarak üç ana başlıkta toplanır.

Yapıların konumları nedeni ile, egzoz dumanının yanısıra İstanbul'daki hava kirliliğinin yoğun olduğu bölge sınırları içinde kalmalarından dolayı, öncelikle, beden duvarlarında oluşmuş kirliliğin temizlenmesi, daha sonra, çıkan malzemenin çok kötü durumda olanlarının sağlamlaştırılması ve en son, tabaka olarak koruyucu sürülmesine karar verildi.

Temizleme kararından sonra, öncelikle yapıdaki malzeme cinsi ve özellikleri tanımlandı. Hem türbe'de, hem de kitaplıkta, gözenekli bir dokuya sahip Malta Taşı, ayrıca çeşmede olduğu gibi, bazı yerlerde Marmara mermeri, mimari elemanlarda ise metal kullanılmıştır.

Malzemelerin gözenek dokusuna göre değişmekle birlikte, genelde cephede toz, kir ve egzozun bıraktığı yağlı kara bir zift tabakası (özellikle mermer yüzeylerde ve çeşmede) ayrıca türbede mermer elemanlarla üçgen taş yüzeylerin birleştiği köşelerdeki yağmur derelerinde detay hatası nedeniyle, yağmur suyunun taş yüzeylerde oluşturduğu liken ve yer yer yosunlanmalar, özellikle cami yönünde, bacadan çıkan duman isinden oluşmuş tabaka ve metal elemanlarda paslanma, yağlı boya tabakası saptanmıştır.

Bu belirlemelerden sonra, malzeme cinsine göre belirlediğimiz metoda geçildi. Bu çalışmalar;

A. TEMİZLEME: Bu alt başlık içinde, cephede yukarıda belirttiğimiz nedenlerden oluşmuş olan tabakanın uygun yöntemin seçilerek uygulanmasıdır.

Genelde, kimyasal ve mekanik olmak üzere iki ana başlıkta toplanabilecek olan temizleme yöntemlerinden yapı malzemesine zarar vermeyecek, özellikle taşın doğal patinasını bozmayacak, yalnızca yüzeydeki toz, kir ve yağlı kara zift tabakasını alacak en doğru olanın seçilmesi birinci şarttır.

Bu şartla, önce cephe, tazyikli olmayan su ile yıkanarak yüzeydeki toz tabakası süngerle alındı. Cephe kuruduktan sonra malzemenin gözeneğine ve dokusuna göre farklılık gösteren yüzeydeki tuz ve organik kirlerin temizlenmesinde kullanılan hamur ve jellerle temizleme yöntemi seçildi.

Genel olarak "AB 57" olarak bilinen içinde katalizör, emici, ağartıcı ve deterjan esaslı malzemeler ve saf su bulunan, jöle kıvamındaki karışım malzemenin cinsine göre hazırlandı. Hazırlanan hamur, cepheye bölgesel olarak 2-3 cm. kalınlığında iyice sürüldü, üzeri hamurun çabuk kurummasını önleyebilmek için şeffaf folyo ile kapatıldı. Temizleme işleminin yapıldığı zamanın kış olması ve rutubetin fazla olması nedeni ile, hamur cepheye yaklaşık 16-20 saat arası bekletildi. Daha sonra folyo kaldırılıp, plastik uçlu tahta fırçası ve ince detaylara girebilmek için ince diş fırçası ile sulu olarak itinalı bir şekilde hamur yüzeyden alındı. En son olarak ıslak süngerle cephe tekrar temizlendi. Hamurun sürülüp temizleme işlemi cephenin temizliğe cevap vermesine ve kirin durumuna göre 2 defa hatta mermer yüzeylerdeki yağlı kara zift tabakası için 8 defa tekrarlandı. Bu yöntemle, taş ve mermer, üzerlerindeki doğal patina tabakaları alınmadan temizlenmiş oldular.

Bunun yanı sıra, oldukça kötü durumdaki mimari elemanlardaki metal üzerindeki çalışmalar yapıldı. Metal üzerinde özellikle kat kat sürülmüş yağlı boyalar sentetik boya sökücüleri ile iyice yumuşatıldı. Ardından metale göre kıvamı ayarlanmış olan "AB 57" hazırlandı, yüzeylere en az 3 defa sürüldü ve bu yöntemle metallerin pirinç döküm olduğu belirlendi.

B. SAĞLAMLAŞTIRMA: Temizleme işlemi tamamlandıktan sonra, taş yüzeylerdeki çok büyük boyuttaki bozulmalar ve kopmalar, aynı malzeme ile tamamlanarak sağlamlaştırma işlemi yapıldı. Bu hazırlanan malzemenin özellikle özgün yapı malzemesinin özelliklerine zarar vermemesine, özgün malzeme ile iyice kaynaşıp kopmamasına önem verilmelidir. Ayrıca tamamlamalar dış etmenlere karşı dayanıklı olup renk değişimine uğramamasına çalışıldı. Bu sebeple Malta Taşından elde edilen taş tozu, epoksi esaslı malzeme ile karıştırıldı. Taştan kopmuş parçanın yerine, paslanmaz metal çubuklar yerleştirildi, üzerine hazırlanan bu karışım sürüldü ve daha sonra taş yüzeylerindeki fazlalıklar taşçı ustası tarafından taraklanarak alındı.

C. KORUYUCU: Temizleme ve sağlamlaştırma işlemlerinin tamamlanmasından sonra, cephenin dış etmenlerden etkilenmesini önleyecek koruyucu film tabakası sürüldü. Bu malzemenin;

1. Geri dönüşüme izin verebilecek,
2. Özgün malzemenin doğal görünümüne ve özelliklerine zarar vermeyecek,
3. Suya karşı geçirimsiz, fakat taşın nefes almasına izin verebilen,
4. Dış etmenlere karşı dayanıklı,
5. Fiziksel özelliklerinin uygun olması şartları arandı.

Bu şartları sağlayan silikon esaslı şeffaf bir malzeme pulvarizatör aracılığı ile taş ve mermer yüzeylere bir film tabakası şeklinde sürüldü.

Metal yüzeylere ise, polyüretan esaslı, güneş ışınlarından etkilenmeyen, paslanmayı önleyen şeffaf bir film tabakası koruyucu olarak sürüldü.

Böylece, başta verdiğimiz, fiziksel, kimyasal ve biyolojik nedenlerden dolayı oluşmuş olan bozulmalar giderilmiş ve yapılar strüktürel olarak sağlamlaştırılmış oldular. Bundan sonra hazırlanan kurul onaylı restorasyon projesine uygun olarak,

- Türbe ve kitaplığın kurşun örtüsü,
- Kitaplığın alemi,
- Türbenin duvarlarındaki tezeyinat,

gibi yapısal boyuttaki çalışmalar yapılacaktır.

Ayrıca, Ertuğrul Tekke Camisi ile birlikte bir külliye şeklinde ele alınan yapılar, Beşiktaş Belediyesi'nin de düzenlemesi içinde, ele alınacaktır.

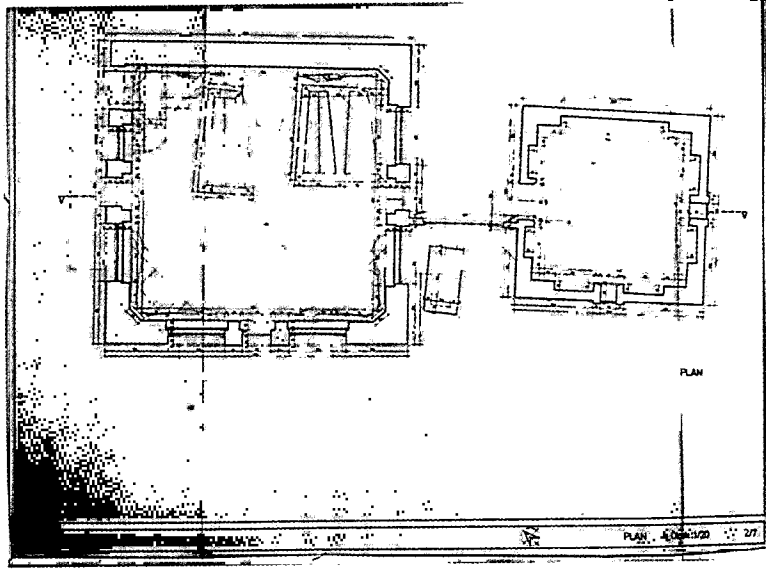
Türbenin girişinde çeşmenin yanında Kurul' tasdikli projesine uymayan WC grubu ve sonradan yapılmış olan çay ocağı yıkılacak ve o bölüm giriş olarak yeniden ele alınacaktır.

Çevre tanzimi içerisinde ele alınacak bir diğer konu da, özellikle çeşmenin gömülü olan 150 cm. lik bölümü ve türbenin profilli su basmanının sergilenmesidir. Restorasyon projesinde bu probleme yönelik 2 adet öneri vaziyet planı çizilmiştir. Bu önerilerden birincisinde, külliyenin sınırları içinde kaldırımda kademeleme yapılması, ikincisinde ise, yalnızca çeşmenin gömülü kısmının sergilenmesi ele alınarak, kaldırımdaki bu bölümün şeffaf bir malzeme ile kapatılması sunuldu.

Restorasyon çalışmalarının son aşamasında ise konumları nedeni ile büyük bir potansiyele sahip olan yapılarla ilgili uygun bir fonksiyonun belirlenmesi ele alınacaktır.

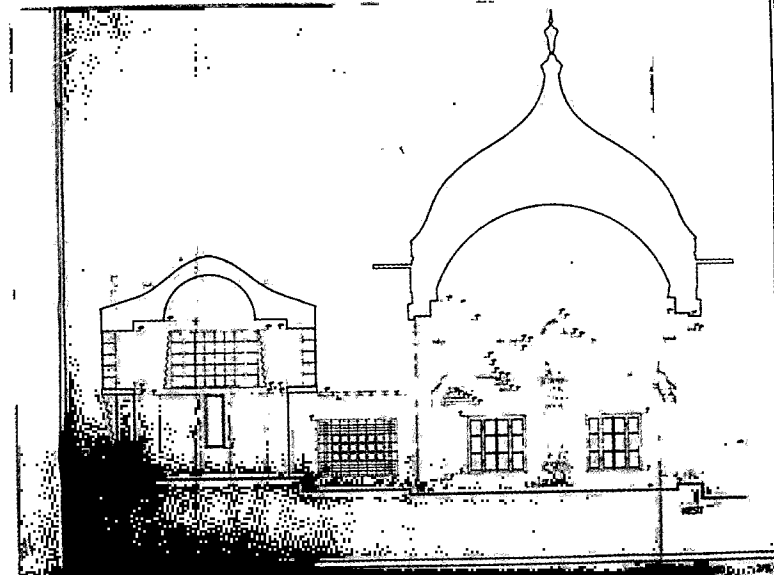
İstanbul'daki mimari anlayışına ve sanatına farklı bir boyut getirmiş D'Aranco ile ilgili olarak 1993 yılı içerisinde yapılması planlanan çalışmalar içinde Şeyh Zafir Türbesi, Kitaplığı ve Çeşmesi hem bizim hem de Avrupalılar açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle restorasyonumuzun akademik kriterler içinde doğru bir şekilde tamamlanmasına çalışılmaktadır.

Teşekkür ederim.

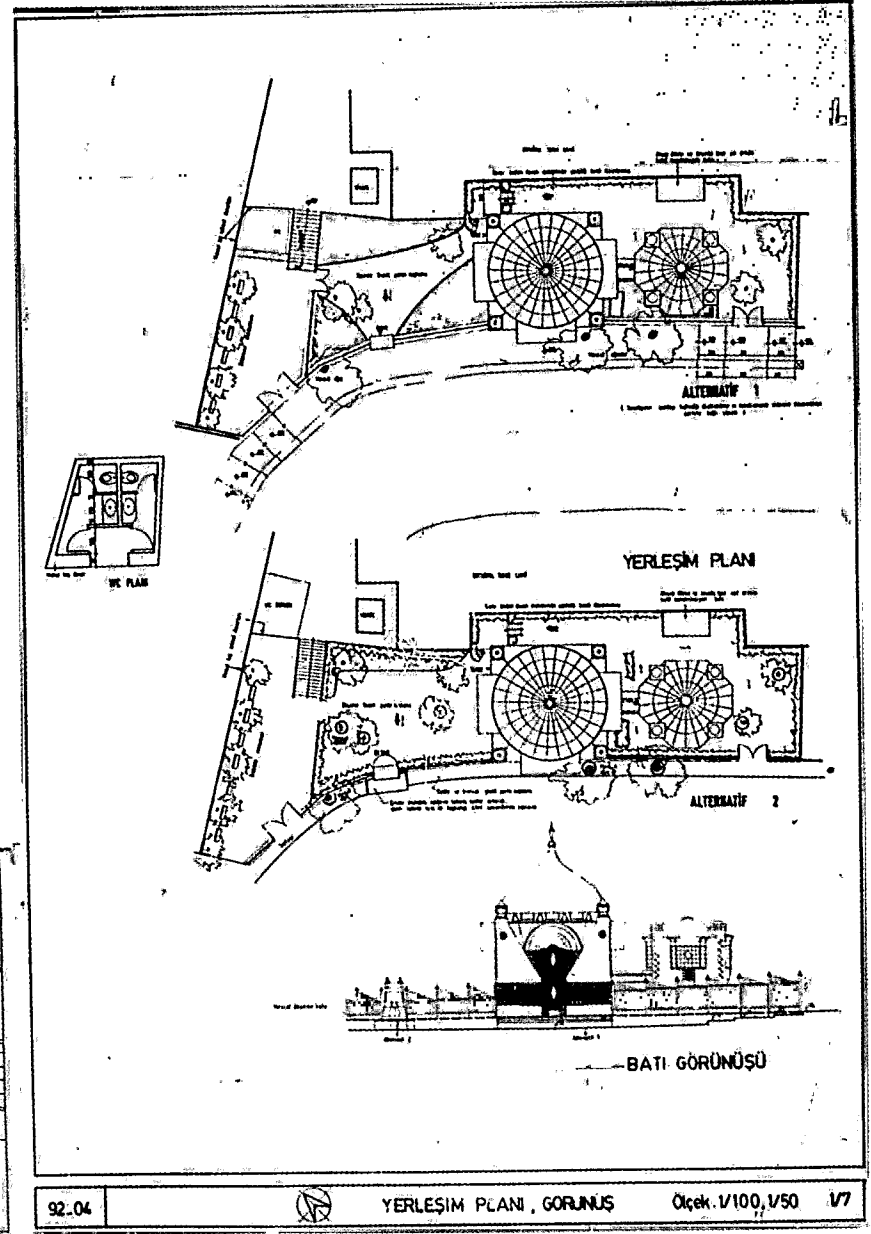
2. Plan (Türbe, Kitaplık)

3. Kesit (Kitaplık, Türbe)

1. Yerleşim planı

İSTANBUL BEŞİKTAŞ SEYH ZAFİR TÜRBESİ KİTAPLIĞI VE ☐ Kütüphane ☐ Restorasyon ☐ ÇESMESİ ☐ Restorasyon	
T.C. BAŞBAKANLIK YATIRIM, MENKUL DEĞERLER VE KURUMSAL İŞLER BAKANLIĞI	
PROJE NO: 92.04 PROJE ADI: SEYH ZAFİR TÜRBESİ KİTAPLIĞI VE ÇESMESİ	PROJE YERİ: BEŞİKTAŞ, İSTANBUL PROJE YERİ: BEŞİKTAŞ, İSTANBUL
PROJE YERİ: BEŞİKTAŞ, İSTANBUL PROJE YERİ: BEŞİKTAŞ, İSTANBUL	PROJE YERİ: BEŞİKTAŞ, İSTANBUL PROJE YERİ: BEŞİKTAŞ, İSTANBUL
T.C. BAŞBAKANLIK YATIRIM, MENKUL DEĞERLER VE KURUMSAL İŞLER BAKANLIĞI	T.C. BAŞBAKANLIK YATIRIM, MENKUL DEĞERLER VE KURUMSAL İŞLER BAKANLIĞI

1. Çeşme, Türbe, Kitaplık genel görünüşü.

2. Çeşme, Türbe temizlik sonrası.

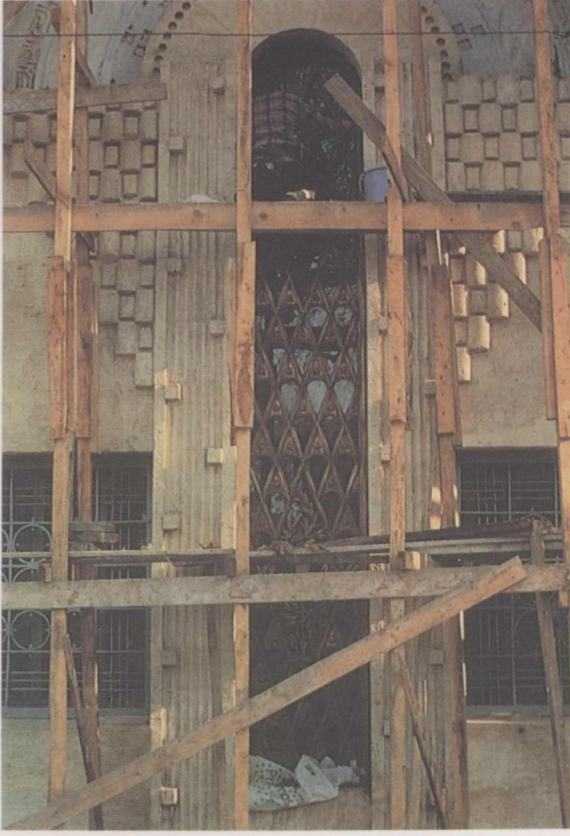

3. Türbe, temizlik sırasında.

4. Türbe, temizlik sonrası.

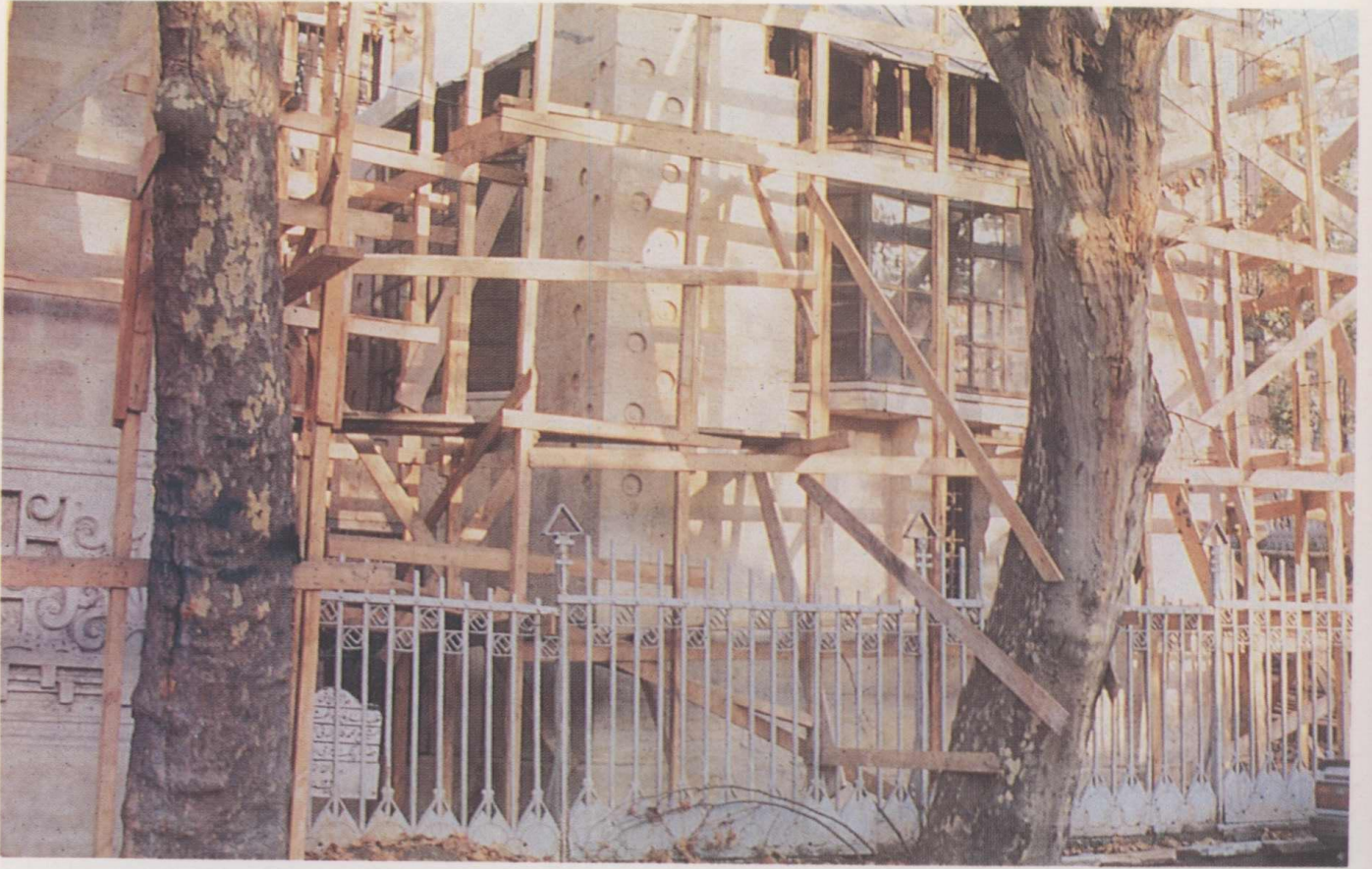
5. Türbe, temizlik sonrası.

6. Türbe, temizlik sonrası.

7. Kitaplık, temizlik sırasında.

8. Kitaplık, temizlik sonrası.

9. Kitaplık, temizlik sonrası.

10. Çeşme, kazı sonrası.

